

איסור מוקצה או גזירת טלטול: עיון בשיטת רש"י¹

אחד הנושאים המורכבים ביותר בהלכות שבת הוא איסור מוקצה. אחת הסיבות למורכבות זו היא העמימות הקיימת ביחס ליסודות עליהם מושתת האיסור, עמימות המשפיעה אף על פרטי האיסור ודיניו.

בראשונים ישנן שיטות שונות ביחס לאיסור זה, אך דומה שמבין השיטות השונות רש"י מפלס לו דרך בהירה וייחודית. דרכו של רש"י מיישבת תמיהות שונות לאורך הסוגיות, אך שיטתו לא תפסה את המקום הראוי לה; ראשונים אחרים, שכתבו דברים מפורשים ונרחבים יותר, הם אלו שעיצבו את האיסור, וכך דרכו של רש"י נדחקה לשוליים. מגמת דברינו להתחקות מבעד לקפלי פירושו התמציתיים של רש"י אחר תפיסתו העקרונית ביסוד האיסור ולראות כיצד תפיסתו זו מיישבת תמיהות שונות בהן נתקלות שאר השיטות. לשם כך, נעמוד על אחת מבעיות היסוד הקיימות בסוגיות, היחס בין איסור מוקצה וגזירת טלטול, נבחן את הדרכים השונות בראשונים ליישובה, ונעמוד על שיטתו הייחודית של רש"י בעניין. בהמשך דברינו נראה כיצד הפער בין רש"י לשאר הראשונים בעניין זה משליך אף על הבנת סוגיות נוספות.

ראיות שאיסור מוקצה וגזירת טלטול הם שני איסורים שונים

אחד הקשיים הראשוניים העולים בעיסוק ביסודות האיסור הוא היחס בין שני מושגים: איסור 'דבר שאינו מוכן בשבת' וגזירת טלטול.

המושג הראשון מופיע במפורש במשניות רבות², ובכללן בסוף פרק 'כירה' (שבת ג, ו):

אין נותנין כלי תחת הנר לקבל בו את השמן, ואם נותנו מבעוד יום מותר. ואין ניאותין ממנו לפי שאינו מן המוכן.

משמעות איסור זה שאין טלטול ושימוש בכל דבר שאינו מוכן מבעוד יום. איסור זה מכונה על ידי האמוראים 'מוקצה'³.

המושג השני, גזירת טלטול, עולה מהמשניות בפרק 'כל הכלים' (שבת יז, ב, ד):

1. הפניה סתמית במאמר מתייחסת למסכת שבת.
2. שבת יז, א; שבת כד, ד; ביצה א, ב; ביצה ג, ד; ועוד.
3. כך בסוגיית הגמ' בשבת מג, א-מו, ב, ובסוגיות רבות נוספות.

נוטל אדם קורנס לפצע בו את האגוזים, וקורדום לחתוך את הדבילה, מגירה לגרור בה את הגבינה, מגריפה לגרוף בה את הגרוגרות, את הרחת ואת המזלג לתת עליו לקטן, את הכוש ואת הכרכר לתחוב בו, מחט של יד ליטול בו את הקוץ, ושל סקאים לפתוח בו את הדלת... רבי יוסי אומר: כל הכלים ניטלין חוץ מן המסר הגדול ויתר של מחרישה. כל הכלים ניטלין לצורך ושלא לצורך, רבי נחמיה אומר: אין ניטלין אלא לצורך.

בפשטות, כלים אלו הינם מוכנים בשבת - ולכן חלקם מותרים לטלטול ליעדים מסוימים (צורך גופו וכדו') - ואף-על-פי-כן ישנן הגבלות על טלטולם. מכך נראה, כי מלבד איסור מוקצה, ישנה גזירה על טלטול כלים בשבת.

עובדה זו, שאיסור טלטול כלים בשבת יסודו בגזירת חכמים, עולה מדברי התוספתא (יד, א; גמ' שבת קכג, ב):

בראשונה היו אומ' שלשה כלים ניטלין בשבת מקצוע של דבילה וזומא לסטרון של קדירה וסכין קטנה שעל גבי שלחן חזרו להיות מוסיפין והולכין עד שאמרו כל הכלים ניטלין בשבת חוץ מן המסר הגדול ויתר של מחרישה⁴.

ולכאורה אין לגזירה זו דבר וחצי דבר עם איסור מוקצה⁵.

חיזוק לפער בין שני המושגים עולה מדברי הגמ' (קכד, ב) ביחס לאיסור טלטול כלי שמלאכתו לאיסור:

וטלטול גופיה, לאו משום הוצאה היא?

ואילו ביחס לאיסור מוקצה, הגמ' (פסחים מז, ב) מביאה את דברי רבה המבסס את האיסור על הכתוב "והכינו את אשר יביאו":

ומוקצה דאורייתא הוא? - אמר ליה: אין, דכתיב והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו, ואזהרתה מהכא - מלא תעשה כל מלאכה.

4. הגמ' (קכג, ב) מתארכת את הגזירה הראשונית לזמנו של נחמיה בן חכליה: "אמר רבי חנינא בימי נחמיה בן חכליה נשנית משנה זו, דכתיב בימים ההמה ראיתי ביהודה דרכים גתות בשבת ומביאים הערימות".

5. עי' שו"ע הרב (שח, טז-יז) המוכיח מדברי הגמ' (ל, ב) שאיסור טלטול מת היה קיים בזמן דוד ושלמה, ואילו איסור טלטול כלים התחדש בזמן נחמיה. מכאן חיזוק לטענה שאלו שני איסורים שונים בתכלית (אולם, השו"ע הרב עצמו מבאר זאת באופן אחר). עם זאת, יש לעיין האם דברי אגדה שנאמרו על דוד המלך בהכרח מלמדים שהאיסור היה קיים באותה תקופה.

אכן, הגמ' (שם מח, א) דוחה את דבריו על הסף, אך אף אם ההבנה הקיצונית שמוקצה אסור מדאורייתא נדחית, ייתכן מאוד שההבנה שהאיסור מבוסס על "והכינו את אשר יביאו" שרירה וקיימת, ולו כאסמכתא.

לפי זה, מתבקש לחלק בין איסור מוקצה לגזירת טלטול כלים: איסור מוקצה מבוסס על "והכינו", ואילו איסור טלטול כלים הוא גזירה משום הוצאה. ואם כן אלו שני איסורים שונים במהותם.

ראיה שאיסור מוקצה וגזירת טלטול אינם איסורים נפרדים

הבחנה זו בין האיסורים מפורשת בדברי הריטב"א (שבת קכג, ב ד"ה ת"ר בראשונה) והמיוחס לר"ן (שבת קכב, ב ד"ה אלא אמר), וכן נוקט הגר"א (יו"ד רסו, ס"ק ג). אמנם ישנה סוגיה המקשה על תפיסה זו.

הגמ' (קנז, א) אומרת:

פליגי בה רב אחא ורבינא, חד אמר: בכל השבת כולה הלכה כרבי שמעון, לבר ממוקצה מחמת מיאוס, ומאי ניהו - נר ישן. וחד אמר: במוקצה מחמת מיאוס נמי הלכה כרבי שמעון, לבר ממוקצה מחמת איסור ומאי ניהו - נר שהדליקו בה באותה שבת. אבל מוקצה מחמת חסרון כיס - אפילו רבי שמעון מודה, דתנן: כל הכלים ניטלין בשבת, חוץ ממסר הגדול ויתד של מחרישה.

הגמ' מגדירה את איסור טלטול מסר הגדול ויתד של מחרישה כ'מוקצה מחמת חסרון כיס', ואומרת שבו ר' שמעון מודה. משתמע מכך, שהגמ' אינה מבחינה בין איסור טלטול כלים לאיסור מוקצה, והיא כורכת אותם בחדא מחתא. שערי תירוצים לא ננעלו, וניתן לנסות ולקיים את ההבחנה בין האיסורים אף לאחר סוגיה זו⁶, אך, בפשטות, עולה ממנה זהות מוחלטת בין האיסורים, ובהתאם לכך, יש לבאר את איסור מוקצה על-פי הנימוק שהגמ' מביאה לגזירת טלטול כלים: "משום הוצאה"⁷.

מחלוקת הראשונים בביאור הקשר בין הגזירה 'משום הוצאה' לאיסור מוקצה

לאור דברי הגמ', יש לבחון כיצד נימוק זה, "משום הוצאה", הינו הסיבה לאיסור מוקצה. הרי, חשש זה קיים בכל החפצים, ללא חילוק בין חפצים המוכנים מבעוד יום לחפצים שאינם מוכנים מבעוד יום, ואם-כן, מדוע האיסור אמור דווקא לגבי חפצים שלא הוכנו מבעוד יום?

6. עי', למשל, בית ישי סימן יד.

7. וכן כותבים רש"י (ביצה יב, א ד"ה ליפלגו), הראב"ה (הל' יו"ט סי' תשטז; סי' תשסג), היראים (סי' רעד; סי' שד) וראשונים נוספים.

בדברי הראשונים ישנם שני יישובים לקושי זה. הרמב"ן (מלחמות ביצה ב, א) כותב:

וכל עיקר לא דברו חכמים במוקצה אלא כדי שיברור ויזמין לעצמו צרכיו מערב יום טוב ולא יצטרך למחר לחזור ולטרוח בסעודה שמא יבא לעשות בה מלאכה או טלטול האסורין לו, וסמכוה למקרא והכינו.

הרמב"ן מבאר בעקבות דברי הגמ' את איסור הטלטול מחשש שיבוא לידי מלאכה בשבת⁸, אך הוא כורך נימוק זה עם המקור של "והכינו". לדבריו, הגזירה ביסודה אינה כוללת את כל החפצים, אלא רק את החפצים המוקצים, שכן כאשר אדם טורח בדברים שאינם מוכנים יש חשש שיבוא לידי מלאכה או טלטול.

היראים (סי' רעד) מבאר את היחס בין הגזירה 'משום הוצאה' לאיסור מוקצה באופן אחר:

ואסרו חכמים שלא לטלטל דבר מוקצה בשבת משום הוצאה, כדאמרינן בפ' כל הכלים גבי מוקצה, אטו טלטול לאו צורך הוצאה הוא, פי', שמטלטל דבר מוקצה, אי מוקצה מחמת מיאוס למאן דאסר מתוך שמאוס בעיניו יוציאנו לחוץ, ואי דבר שתורת כלי [אין] עליו מתוך שאין בו צורך שבת שוכח שבת ומוציאו, ואי מוקצה מחמת איסור מתוך שמטלטל דבר שמלאכתו נכרת שוכח שבת ומוציאו.

לפי דבריו, החשש שמא יוציא קיים דווקא בחפצי מוקצה, משום שבעיסוקו בהם הוא שוכח את השבת ומוציא מרשות לרשות; חשש שאינו קיים בטלטול חפצים המוכנים לשימוש בשבת.

בדברי רש"י (ביצה יב, א ד"ה ליפלגו) מופיע הסבר אחר:

אי אין אסור הוצאה - אין אסור טלטול, שלא נאסר טלטול אלא משום הוצאה, ומה שלא גזרו על כל טלטולים, אפילו על אוכלים וכלים - משום דאין גוזרין גזרה על הצבור אלא אם כן רוב צבור יכולין לעמוד בה.

8. בדברי הרמב"ן: "שמא יבא לעשות בה מלאכה או טלטול האסורין לו", יש רמז לדברי הגמ': "אטו טלטול לאו משום הוצאה הוא". נראה שהרחבתו, שמוקצה אינו אסור מחמת הוצאה בלבד אלא מחשש אף לשאר המלאכות, יסודה בדברי הרמב"ם (שבת כד, יב-יג). עיי"ש בהשגת הראב"ד, ואכמ"ל.

לדברי רש"י, כעיקרון היה צריך לגזור ולאסור באופן גורף על טלטול כל החפצים בשבת, אך "משום דאין גוזרין גזרה על הציבור אלא אם כן רוב ציבור יכולין לעמוד בה" חכמים לא החילו גזירה זו על אוכלים וכלים.⁹

דבריו אלו מלמדים על תפיסה שונה בתכלית מדברי הרמב"ן והיראים. לפי דבריהם, האיסור נובע מחמת ההקצאה, שכן החשש שהטלטול יביא לידי מלאכה קיים לגבי דברים שאינם מוכנים לשבת בלבד. לעומת זאת, לפי רש"י, באופן בסיסי סיבת הגזירה קיימת בכל החפצים, אלא שחכמים החריגו מגזירה זו את האוכלים והכלים, וכך להלכה האיסור אמור ביחס לדברים שאינם אוכלים או כלים בלבד. לשיטתו, יש לבאר שההקצאה מבטלת מחפצים מסוימים 'תורת כלי', וכך הם שבים ונכללים בגזירת הטלטול.¹⁰

על דברים אלו יש להוסיף, כי הביטוי הרווח בין הפוסקים: 'מוקצה מחמת גופו', אינו מופיע בסוגיות. הרא"ש (שו"ת הרא"ש כלל כב סי' ח) מביא אותו, אך הוא לא שכיח בדברי הראשונים¹¹, על אף שברור - כעולה מכל פרק 'כל הכלים' - שאין לטלטל דבר שאינו כלי. ואכן, נראה שמושג זה הולם רק את שיטת הרמב"ן, אך רש"י כופר במושג זה מיסודו. לדידו, האיסור לטלטל דבר שאינו כלי כלל אינו נובע מהיותו מוקצה, אלא משום שרק כלים או אוכלים מופקעים מהגזירה הכללית על טלטול חפצים בשבת.

ראיות לקיום מחלוקת בין רש"י לרמב"ן בטעם איסור טלטול דבר שאינו כלי

עיון בדברי רש"י והרמב"ן לאורך הסוגיות השונות מלמד שאכן הם חלוקים בטעם איסור טלטול דבר שאינו כלי: לרש"י משום שרק כלים ואוכלים מופקעים מאיסור הטלטול הגורף, ולרמב"ן משום שהוא מוקצה.

9. כעין זה כותב רש"י במקום נוסף (ביצה לז, א ד"ה אטו טלטול): "אטו טלטול לאו צורך הוצאה הוא - תחילת הוצאה על ידי טלטול היא, וכל מה שגזרו אינו אלא משום הוצאה, והאי דלא גזרו על טלטול כלים ואוכלים - שלא יוכלו לעמוד בהן, לבטל עונג שבת ושמחת יום טוב".

10. ביאור זה יורחב להלן.

11. מצאתי מושג זה בראשונים, מלבד בתשובת הרא"ש, ברבנו ירוחם (תולדות אדם והוה נתיב יב חלק יג), בשו"ת הראב"ד (תשובות ופסקים סי' קצא) ובשבולי הלקט (עניין שבת סי' קכ) בלבד. (רבנו ירוחם מביא בדבריו את תשובת הרא"ש, ומבואר שהוא לומד שהגדרה זו מתייחסת לכל דבר שאינו כלי, אך לפי הראב"ד ושבולי הלקט, ייתכן ומושג זה אינו מתייחס לכל דבר שאינו כלי אלא לנר בלבד).

שיטתו של רש"י שאיסור הטלטול קיים בכל דבר שאינו כלי בוקעת ועולה מפירושו לאורך פרק 'כל הכלים'¹²:

א. המשנה (יז, א) אומרת:

כל הכלים ניטלין בשבת ודלתותיהן עמהן אף על פי שנתפרקו בשבת, שאינן דומין לדלתות הבית לפי שאינן מן המוכן.

בפשטות, איסור טלטול דלתות הבית הוא משום מוקצה ("לפי שאינן מן המוכן")¹³, אולם רש"י (קכב, ב ד"ה ואע"פ שנתפרקו) מבאר באופן אחר:

ואין דומין לדלתות הבית שאין ניטלין, לפי שדלתות הבית אינן מן המוכן לטלטל, שאינן כלי, אבל אלו הן כלי אגב אביהן.

רש"י 'מתרגם' את המושג "שאינן מן המוכן" למונח "שאינן כלי", כך שטעם האיסור הוא משום שאינן כלי.

ב. הגמ' (קכד, ב) אומרת:

אמר רב נחמן: הני ליבני דאישתור מבניינא - שרי לטלטולינהו, דחזו למיזגא עלייהו. שרגינהו - ודאי אקצינהו.

הנימוק להיתר אבנים שנשתיירו מהבניין מפורש בדברי רב נחמן: "דחזו למיזגא עלייהו". בפשטות, משמעות הנימוק היא שאבנים אלו אינן מוקצות, אך רש"י (שם, ד"ה דאיתור) אינו מסתפק בכך ומוסיף:

דאיתור - שהשלים בניינו וניתותר, ומהשתא לא קיימי לבנין אלא לישב עליהם, ותורת כלי עליהם.

מכך עולה כי ההיתר מותנה בכך שיהיה על האבנים 'תורת כלי', ולא די שהן לא יהיו מוקצות.

ג. הגמ' (קכד, ב) אומרת:

אמר רב נחמן אמר שמואל: חרס קטנה מותר לטלטל בחצר, אבל בכרמלית - לא. ורב נחמן דידיה אמר: אפילו בכרמלית, אבל ברשות הרבים - לא. ורבא אמר: אפילו ברשות הרבים. ואזדא רבא לטעמיה; דרבא הוה קאזיל בריתקא דמחוזא, אתווסאי מסאניה טינא, אתא שמעיה שקל חספא וקא מכפר ליה, רמו ביה רבנן קלא. אמר: לא מיסתייא דלא גמירי, מיגמר נמי מגמרי? אילו בחצר הואי - מי לא הוה חזיא לכסויי ביה מנא? הכא נמי - חזיא לדירי.

12. זו רשימה חלקית בלבד, ושיטתו עולה ממקומות נוספים במהלך הפרק.

13. כעין זה כותב הרמב"ם (שבת כה, 1): "דלתות הבית אף על פי שהן כלים לא הוכנו לטלטל, לפיכך אם נתפרקו אפילו בשבת אין מטלטלין אותן".

שיטת רבא, שדבר שיש לו שימוש במקום בחצר מותר בטלטול גם ברשות הרבים, ניתנת להתבאר משום שהעובדה שהחפץ ביסודו ראוי לשימוש מגדירה שאינו מוקצה¹⁴. עם זאת, רש"י (שם, ד"ה ורבא) מבאר באופן אחר:

ורבא אמר אף ברשות הרבים - כיון דבחצר כלי הוא - בעלמא נמי לא פקע שם כלי מיניה.

לדבריו, רבא סובר שההיתר הוא משום ש'שם כלי' אינו פוקע מהחפץ.

ד. הגמ' (קכד, ב-קכה, א) אומרת:

אמר רב יהודה אמר שמואל: מגופת חבית שנכתתה - מותר לטלטל בשבת. תניא נמי הכי: מגופה שנכתתה - היא ושבריה מותר לטלטלה בשבת, ולא יספות ממנה שבר לכסות בה את הכלי ולסמוך בה כרעי המטה, ואם זרקה באשפה - אסור. מתקיף לה רב פפא: אלא מעתה, זריק ליה לגלימיה - הכי נמי דאסור? אלא אמר רב פפא: אם זרקה מבעוד יום לאשפה - אסורה.

היה ניתן להבין שהדיון הוא האם הזריקה לאשפה מלמדת שהמגופה אינה מוכנה, אך רש"י (שם) מפרש שהדיון הוא האם הזריקה מפקיעה מהמגופה שם כלי:

ואם זרק - מגופה זו לאשפה, - בטלה מתורת כלי... מבעוד יום - גלי דעתיה מאתמול דלאו מנא הוא.

ה. המשנה (יז, ח) אומרת:

כל כסויי כלים שיש להם בית אחיזה ניטלים בשבת.

בגמ' (קכו, ב) מובאת הגבלה:

אמר רב יהודה בר שילא אמר רבי אסי אמר רבי יוחנן: והוא שיש תורת כלי עליהן.

רש"י (שם, ד"ה א"ר יוחנן) מבאר:

אמר ר' יוחנן והוא שיש תורת כלי עליהם - דכיסויין הללו חזו לתשמיש דעלמא, אבל כיסוי כלי - לא אמרינן כלי הוא¹⁵.

14. כך מבאר הרמב"ן (שם, ד"ה הא דאמרינן); דבריו יובאו להלן.

15. כעין זה כותב רש"י (שם, ד"ה הכי גרסינן): "הכי גרסינן: ואמר רב יהודה והוא שיש תורת כלי עליהן - שהכיסוי ראוי לתשמיש עצמו, הוא דניטלין בשבת, ואם אין תורת כלי עליו - לא אמרינן כיסוי כלי הוא כלי, ודלתות שידה תיבה ומגרל דתנא מתניתין נוטלין - יש תורת כלי עליהן, דראויין לישב עליהן ולתת עליהן מזונות לקטן, ולקמן מפרש אמאי בעינן בית אחיזה, הואיל ותורת כלי עליהן, אלמא לרבי יוחנן מידי דליכא תורת כלי עליו - לא

לפי דבריו, כיסוי שאינו ראוי לתשמיש בפני עצמו אסור בטלטול, על אף שיש בו שימוש ככיסוי כלי והוא אינו מוקצה! מכאן, שלשיטת רש"י האיסור אינו תלוי בהקצאה אלא בשם כלי¹⁶.

לעומת שיטת רש"י, שהאיסור תלוי אך ורק ב'שם כלי', הרמב"ן (קכד, ב ד"ה הא דאמרינן) כותב:

הא דאמרינן בחספא דשרי ברה"ר חזי לדידי. אף על גב דליכא עליה תורת כלי וגרע ודאי מכיסוי הכלים שיש להם בית אחיזה דאסירי עד שיהא עליהן תורת כלי, היינו טעמא דמילתא משום דכיון דהוה כלים והוכנו למלאכתן עדיין הכנתן ותורתן עליהן כל זמן שראוים למלאכה, אבל אבנים וכל שלא היה כלי כגון צרורות שבחצר אסור לטלטלן שלא הוכנו מעולם, וקרומיות של מחצלת נמי הוא הדין והוא הטעם דמכלים אתו וחזו לתשמיש הלכך מותר לטלטלן, ומיהו אם היו קרומיות מבע"י וזרקן אסורין דהו"ל כצרורות שבחצר ודמייא לשברי חביות שזרקן לאשפה מבע"י דאסירי.

בדברי הרמב"ן מבואר שטעם איסור טלטול דברים שאינם כלים הוא משום "שלא הוכנו מעולם". בהתאם לכך, הרמב"ן סובר שגם דבר שכעת אינו כלי, אם היה כלי והוכן למלאכתו - "עדיין הכנתן ותורתן עליהן כל זמן שראוים למלאכה"¹⁷. בכך נאמן הרמב"ן לשיטתו העקרונית שאיסור טלטול אמור ביחס לדברים שאינם מוכנים. הרמב"ן מיישם את שיטתו אף בדין יחוד מוקצה. בדין זה ישנה סתירה בין הסוגיות, והראשונים טרחו ליישבה בדרכים שונות. הרמב"ן (מלחמות מט, א) מפלס לו דרך משלו ביישוב הסוגיות, ובתוך דבריו כותב:

והך פלוגתא לא דמייא לכולהו, דבין בחריות בין בנגר וכל כיסויי הכלים, להתירן לגמרי בהתקנתן פליגי, וזו להתיר אותה במלאכה שתיקן בה והתחיל בה מע"ש להשתמש בה למחר, ואע"פ שאין עשויין להתייחד לכך ואין עליהם תורת כלי כלל.

מדברי הרמב"ן עולה הבחנה בין שני מושגים: הפיכת דבר לכלי והכנה לשבת. הייחוד הרגיל הופך דבר מ'לא חזי למידי' לכלי, וממילא מותר לטלטלו. בשביל להפוך דבר לכלי יש צורך שתהיה לו 'תורת כלי', שזו צורת כלי. אולם, גם דבר שאינו כלי, אם

מטלטלין, והאי קנה מאי תורת כלי עליו איכא אי משום דפותח ונועל בו - אין זו תורת כלי עליו, אלא תורת בנין".

16. כך עולה אף מדברי רש"י במס' סוכה (מב, א ד"ה קא משמע): "קא משמע לן - כיון דראוי לנטילת אנשים - תורת כלי עליו, ומותר בטלטול לכל".

17. לעיל הובא ביאורו השונה של רש"י (שם, ד"ה ורבא) לדברי הגמ'.

מכינים אותו לשימוש מסוים בשבת, הוא לא מוקצה לגבי אותו שימוש, וממילא מותר לטלטל בשבילו.

לפי תפיסתו של רש"י, שישנו איסור גורף על טלטול ורק כלים ואוכלים מופקעים ממנו, אין לדברי הרמב"ן שחר, שכן הכנה לשימוש מסוים אינה יכולה להתיר טלטול דבר שאינו כלי. אולם, לדרכו של הרמב"ן הדברים מיושבים ומאירים. האיסור הוא לטלטל דבר שאינו מוכן, וכעיקרון כלי הינו מוכן לכל דבר ואילו דבר שאינו כלי אינו מוכן לשום דבר. עם זאת, כאשר אדם מייחד דבר שאינו כלי לשימוש מסוים – מותר לו לטלטלו לאותו שימוש, הואיל וביחס אליו הוא אינו מוקצה. לעומת זאת, כאשר אדם הופך דבר לכלי – הוא נעשה מוכן לכל הדברים, כך שניתן לטלטלו ללא הגבלה¹⁸.

לסיכום:

רמב"ן	רש"י	
איסור טלטול דברים שאינם מוכנים.	גזירה כללית על טלטול כל דבר שאינו אוכל או כלי.	היקף וגדר האיסור
בדברים שאינם מוכנים יש חשש שהטלטול יביא לידי עשיית מלאכה.	גזירה זו אינה קשורה לחוסר הכנה אלא היא נגזרה מחשש שיבוא לידי הרצאה.	סיבת האיסור
כל דבר המוכן לטלטול	רק דבר שהינו כלי או אוכל	דברים המותרים בטלטול

השלכות הלכתיות של מחלוקת רש"י והרמב"ן

למחלוקת זו בין רש"י לרמב"ן יש השלכה ישירה על שני נידונים: טלטול דבר המוכן שאינו כלי, וטלטול כלי שאינו מוכן. אין בכוונתנו במסגרת מאמר זה למצות את הדיון בשאלות נרחבות אלו, ולכן נסתפק בהצגת המקורות העיקריים הנוגעים אליהן.

18. עמדה זו, המחלקת בין כלי הנחשב מוכן לכל לבין דבר שאינו כלי המוכן לשימוש מסוים בלבד, מפורשת בדברי הר"ן (ביצה יח, ב ד"ה לפי): "לפי שלא ניתנו עצים אלא להסקה. פי', שכיון שאין מיוחדין אלא להסקה בלבד אין תורת כלי עליהם יש להם דין מוקצה לגבי שאר מלאכות. ומיהו במידי דאיכא תורת כלי עילויה שרי לאשתמושי ביה אפי' למלאכה שאינה מיוחדת לה, דהא מסיקין בכלים אף על פי שאין מיוחדים להסקה".

ממקורות שונים עולה שיש איסור טלטול אף בדבר מוכן שאינו כלי:
א. תוס' (סוכה מב, ב ד"ה טלטול) כותבים בביאור טעם איסור טלטול לולב בשבת:

אף על גב דחזי למצוה שייך ביה איסור מוקצה לטלטול, מאחר דאין עשוי כלי.
ב. שיבולי הלקט (עניין שבת סי' קכא) כותב שכדור אסור בטלטול בשבת, על אף שהוא מיועד ומיוחד למשחק, משום שהוא אינו נחשב כלי ואין בו כל שימוש פונקציונאלי:
אבל אלו הכדורים שלנו אפי' כלי לא חשיבי, ומחשבת השחוק/התינוק/שחישב לשחק בו לא משוי ליה כלי¹⁹.

ג. הרשב"א (ביצה לג, א ד"ה והא דאין) מבאר מדוע משום 'שלא ניתנו עצים אלא להסקה' אסור לסמוך את הקדרה בבקעת:

לא התירום חכמים אלא להסקה, דמדינא אסורים הן לטלטל בין לשבת בין לי"ט, שאין להם תאר כלי וכצורות הן, וכדאמר ליה רבה לאביי התם, אלא שהתירו חכמים לטלטלם להסקה לצורך אוכל נפש, ולהסקה בלבד נתנום, כלומר להסקה התירום ולא לדבר אחר.

מבואר בדברי הרשב"א, כי אף דבר העומד לשימוש האדם, היות ואינו כלי הוא אסור בטלטול²⁰.

ד. האגרות משה (או"ח ח"ג ס' נ) מבאר מדוע שלהבת אסורה בטלטול:

ומה שהנר אסור לטלטלו אף לצורך גופו ומקומו... והוא משום דנעשה בסיס להשלהבת כדאיתא בשבת ריש דף מ"ז בפרש"י... והוא משום דהאבן אינו כלי שאסור אפילו לצורך גופו, וכן הוא השלהבת.

לפי דבריו, על אף שהשלהבת מיועדת לשימוש האדם, עצם העובדה שהיא אינה כלי אוסרת אותה בטלטול.

מקורות אלו, המורים שהפרמטר הוא 'תורת כלי', כך שאיסור הטלטול אמור אף בחפצים המוכנים לטלטול אם אינם נחשבים כלי, מוכנים מאוד לפי דרכו של רש"י. לדידו, האיסור אינו מותנה בחוסר מוכנות, אלא הוא קיים בכל דבר שאינו כלי או אוכל. בהתאם לכך, אף דבר המוכן ועומד לשימוש האדם, אם אינו כלי - יש איסור

19. השולחן ערוך (שח, מה) פוסק איסור זה להלכה, ואילו הרמ"א כותב: "ויש מתירין, ונהגו להקל".

20. לעיל, בהערה 17, הובא ביאורו השונה של הר"ן (ביצה יח, ב ד"ה לפי) לאיסור זה, ומביאורו עולה לאידך גיסא, שאף דבר שאינו כלי מותר לטלטלו לצורך אותו שימוש, ונראה שאכן יש מחלוקת עקרונית בין הרשב"א לר"ן בעניין זה: הר"ן הולך בשיטת הרמב"ן, ואילו הרשב"א קרוב יותר לשיטת רש"י.

לטלטלו בשבת. לשיטת הרמב"ן, לעומת זאת, מצופה שהפרמטר לא יהיה 'תורת כלי' אלא המוכנות לשימוש, וכך שיהיה מותר לטלטל כל דבר המוכן לשימוש גם אם אין עליו 'תורת כלי'²¹. עם זאת, ייתכן שאף הרמב"ן מקבל את ההיצמדות לגדר כלי, שכן חכמים לא חילקו אלא ראו את כל מה שאינו כלי כ'אינו מוכן', אף אם מציאותית הוא מוכן ועומד לשימוש²².

הראשונים נחלקו האם יש איסור טלטול בכלי שאין לו כל שימוש בשבת. בעל המאור (סו, ב בדפי הרי"ף) סובר שכלים כאלו מוקצים ואסורים בטלטול:

וכיון דלא חזו לצורך גופן לשום דבר אף לצורך מקומן אינן ראויין לטלטל אלא מן הצד.

הרשב"א (קנר, ב ד"ה והא מבטל) חולק וסובר שכלים כאלה אינם מוקצים:

וראיתי להר"ז הלוי ז"ל שכתב, דכל שאינו ראוי בשום צד לטלטלו לצורך גופו אין מטלטלין אותו לצורך מקומו. ואינו מחוור בעיני, שהרי לר' נחמיה כלי שמלאכתו לאיסור אין ראוי לטלטלו לצורך גופו כלל לפי שאין כלי ניטל

21. וכן עולה מדברי הרמב"ן (מלחמות מט, א) שהובאו לעיל.

22. כן משמע מדברי הרא"ש (שו"ת מהר"ח או"ז סי' פב) החולק על המהר"ח או"ז (שם, סי' פא), שרצה להתיר טלטול בעלי חיים העומדים ברשות האדם לשם שעשוע, וכותב: "ועל העופות לא מלאני לבי להתיר, דאין ללמוד היתר שמוש בעלי חיים מהיתר כלים. דאף כלי שמלאכתו לאיסור לצורך גופו ולצורך מקומו מותר. אבל צרורות שבחצר אפילו צריך מהם צורך גדול אסור לטלטל, משום דאין תורת כלי עליהם, הכי נמי בבעלי חיים. ויש לאסור יותר בבעלי חיים, דאין משתמשין בבעלי חיים, ולא פלוג רבנן בבעלי חיים". דברים אלו תואמים את שיטתו העקרונית [המובאת בשו"ת הרא"ש כלל כב סי' ח], המגדירה את האיסור כ'מוקצה מחמת גופו', ומכאן שהוא לומד שהקצאה היא סיבת האיסור. (נראה שבשיטה זו נקטו האחרונים והפוסקים, שהשתמשו במושג 'מוקצה מחמת גופו', יחד עם הפוסקים הנובעים מהגדרת כלי). תפיסה זו מפורשת בדברי הגרש"ז אורבך (מנחת שלמה ח"א סי' יד), המבאר אף הוא שאין טלטול השלהבת הוא משום שאינה כלי, וכותב: "ואף על גב דטעמא דגזרו חכמים איסור מוקצה הוא כדי שיהיו צרכיו מוכנים מערב שבת, מ"מ גם כאן משום לא פלוג הצריכו חכמים שיהי' אור מוכן מבעוד יום בכל חדר שיצטרך להיות שם בשבת". אמנם, נראה שדברי הרשב"א שהובאו לגבי איסור טלטול בקעת אינם יכולים להתבאר מטעם זה, ומהם עולה בהכרח שאין כל קשר בין איסור הטלטול לצורך שהדברים יהיו מוכנים.

לדידיה אלא לצורך תשמישו המיוחד לו בלבד, ואפילו כן לצורך מקומו מטלטלין אותו וכפי פירושו של רש"י ז"ל²³.

שיטת בעל המאור בנויה בהכרח על ההבנה שיש איסור על כל דבר המופקע מדעתו של האדם, גם אם הוא נחשב לכלי. שיטת הרשב"א, לעומת זאת, ניתנת להתבאר הן לשיטת הרמב"ן והן לשיטת רש"י: היא יכולה כמובן לסבור כרש"י שהאיסור קיים רק בדבר שאינו כלי או אוכל, אך היא יכולה לסבור גם כרמב"ן, משום שהעובדה שהחפץ אינו עומד לשימוש האדם בשבת אינה מקצה אותו מדעתו של האדם או מבטלת את הכנתו^{24 25}.

23. לעיון נרחב במחלוקת זו ולסקירת המקורות השונים בעניין, ראה בשו"ת תפילה למשה (ח"א סי' טז).

24. כעין זה כותב הגרש"ז אורבך (מנחת שלמה ח"ב סי' יז): "והיה נראה לומר, דהא כללא הוא דאין דין מוקצה אלא באחד מן השמות שקבעו חז"ל, אבל מה שהאדם מקצה דבר מדעתו מפני שיחדו לזמנים מסוימים אין זה נעשה מוקצה משום כך, ומהאי טעמא מותר ללבוש בשבת בגדים המיוחדים ליו"ט, ואפי' כלים המיוחדים לפסח נמי מותרים בשבתות של כל ימות השנה ולא מיקרו מוקצה מחמת חסרון כיס, כיון שאינם עומדים למלאכת איסור, וכמו"ש בס' תוס' שבת סי' ש"י ס"ק י"ג דבעינן דוקא דבר שמלאכתו לאיסור, או שיחדו שלא לטלטלו כלל, כגון שעון קיר וכדומה, וכן אף שמכנינים בכל שבת אוכלין בשביל יום ואוכלין בשביל לילה מ"מ אין מאכלי היום מוקצים בלילה, ואפי' מין לחם שאין רגילין לאוכלו בשבת כלל אלא בימות החול ג"כ לא חשיב מוקצה, וכן בשבת ויו"ט הסמוכים זה לזה ג"כ קפדי אינשי שלא לאכול בזה מה שמיוחד לזה ומ"מ לא הוי מוקצה בכך, ואפי' התבשיל שעירבו בו מיו"ט לשבת מותר לאכול לאחר שכבר עשה כל צרכי שבת כמו"ש בגמ' ביצה דף י"ז ע"ב, ואין זה מוקצה אף על פי שמקפידין עליו שלא לאכול ביהשמ"ש... וטעמא דכולהו הוא כדאמרן דמה שמייחד דבר לזמנים מסוימים לא חשיב עי"ז מוקצה".

25. עוד נחלקו הראשונים האם חפץ האסור על אדם מסוים הוא מוקצה. הרמב"ן (מו, א ד"ה קרטין) סובר שהוא מוקצה, אולם רש"י (סוכה מב, א ד"ה קא משמע לן) כותב: "כיון דראוי לנטילת אנשים - תורת כלי עליו, ומותר בטלטול לכל", ומבואר שחפץ האסור רק על אדם מסוים מותר בטלטול. דברי רש"י, התולים את היתר הטלטול בטענה "כיון דראוי לנטילת אנשים תורת כלי עליו", נובעים משיטתו העקרונית שאיסור הטלטול הוא על דבר שאינו כלי. בהתאם לכך, דבר שאסור על אדם מסוים אינו מתבטל מתורת כלי והוא עומד בהיתרו. שיטת הרמב"ן, לעומת זאת, מובנית לפי תפיסתו העקרונית, שאיסור הטלטול אמור ביחס לכל דבר שאינו מוכן, וכך כל דבר שאסור לאדם מסוים נחשב למוקצה גם אם לאנשים אחרים הוא מוכן. עם זאת, תפיסה זו אינה מכריחה את דינו של הרמב"ן, שכן ייתכן שחוסר הייעוד מאדם מסוים אינו יוצר הקצאה, הואיל ולאנשים אחרים החפץ ראוי.

"אין מוקצה לר' שמעון": ביאור שיטת ר' שמעון לרש"י ולשאר הראשונים

מחלוקת רש"י עם הרמב"ן וסיעתו ביסוד איסור טלטול משפיעה אף על הבנת שיטת ר' שמעון במוקצה.

המשנה (ג, ו) אומרת:

מטלטלין נר חדש אבל לא ישן. ר' שמעון אומר: כל הנרות מטלטלין חוץ מן הנר הדולק בשבת.

והגמ' (מד, ב-מו, ב) נוקטת שר' שמעון 'לית ליה מוקצה', ועל בסיס קביעה זו הגמ' טורחת להגדיר את המקרים החריגים בהם גם ר' שמעון מודה²⁶.

קביעה זו שר' שמעון 'לית ליה מוקצה' תמוהה מעיקרה. לית מאן דפליג שדברים 'דלא חזו למידי' אסורים בטלטול, ולרוב הראשונים אף אין חולק על איסור טלטול כלי שמלאכתו לאיסור לצורך גופו ומקומו²⁷, ואם כן כיצד הגמ' קובעת מסמרות ואומרת בפסקנות שר' שמעון 'לית ליה מוקצה'?

אכן, המאירי (ביצה ב, א ד"ה וצריך שתדע, ד"ה ומ"מ מוקצה) מצמצם מאוד את מחלוקת ר' שמעון ור' יהודה, ולדבריו אף ר' שמעון מודה לאיסור מוקצה:

וצריך שתדע שכל החכמים מודים באסור מוקצה דרך כלל, אלא מתוך שנכללים תחת סוגו מינים רבים עד שקצת מפרשים מנאום ומצאום קרוב לחמשים אין כל החכמים מודים בכל אותם המינים, והיותר מיקל שבכולם הוא ר' שמעון, והוא שאנו אומרים בכל התלמוד ר' שמעון לית ליה מוקצה, ורוצים בו שאין לו איסור מוקצה ברוב המינים ששאר החכמים אמרוהו בהם.

לפי דבריו, המחלוקת בין ר' שמעון לר' יהודה היא כמותית: ר' יהודה מרחיב את האיסור, ואילו ר' שמעון מצמצם אותו²⁸.

ביאורו של המאירי מוציא את דברי הגמ', "לר' שמעון לית ליה מוקצה", ממובנם הפשוט. מפשט דברי הגמ' עולה שר' שמעון כלל אינו גורס את איסור מוקצה, מלבד

26. "אין מוקצה לרבי שמעון אלא כעין שמן שבנר בשעה שהוא דולק, הואיל והוקצה למצותו - הוקצה לאיסורו" (מה, א); "אמר רב יהודה אמר שמואל: אין מוקצה לרבי שמעון אלא גרוגרות וצימוקים בלבד" (מה, א); "אבל מוקצה מחמת חסרון כיס - אפילו רבי שמעון מודה" (קנז, א).

27. התוס' רי"ד (קכג, ב) חולק על כך: "עיינן מה שכתבתי במהדורא קמא בפ' נוטל אדם את בנו, דהא דרבא אליבא דר' יהודה הוא אבל ר"ש דלית ליה מוקצה אפי' מחמה לצל שרי. אבל ריב"ם וצוק"ל כתב דמודה ר"ש בהני, ואין ממש בדבריו". אמנם שיטתו יחידאית בראשונים.

28. דברים דומים כותב ערוך השולחן (שח, ז-ח).

המקרים החריגים המובאים בגמ', ואילו לפי המאירי, ר' שמעון מודה לסוגי מוקצה רבים שהגמ' כלל אינה מתייחסת אליהם, ויש לצמצם את מחלוקתם לדברים הראויים לשימוש אלא שנדחו על ידי האדם.

לאור שיטת רש"י דלעיל דברי הגמ' מתבארים כפשוטם ללא קושי. לרש"י, האיסור ביסודו אינו על התעסקות בדברים שאינם מוכנים בשבת, אלא ישנה גזירה כוללת על טלטול בשבת, גזירה שרק אוכלים וכלים מופקעים ממנה. בהתאם לכך, כל דבר שאינו כלי או אוכל אסור בטלטול בלי קשר לרמת מוכנותו. לפי זה, יש לקיים את דברי הגמ' כפשוטם: "לר' שמעון לית ליה מוקצה", כלומר, ר' יהודה סובר שהאיסור אינו קיים רק ביחס למה שאינו כלי או אוכל, אלא אף כלים ואוכלים שהינם מוקצים כלולים בגזירת הטלטול. על כך חולק ר' שמעון, ולדבריו האיסור אמור ביחס לדבר שאינו כלי או אוכל בלבד, ואף כלים ואוכלים המוקצים מדעתו של האדם מותרים בטלטול²⁹.

נמצא, כי לפי הרמב"ן וסיעתו, הרואים את ההקצאה כשורש האיסור - התעסקות בשבת בדבר שאינו מוכן - יש להוציא את הגמ' האומרת "לר' שמעון לית ליה מוקצה" מפשוטה, שכן אף הוא אוסר דברים רבים בטלטול. לעומת זאת, לפי רש"י, הסובר ששורש האיסור אינו בהקצאה אלא בעצם מעשה הטלטול ("משום הוצאה"), דברי הגמ' מבוארים כפשוטם: ר' שמעון אוסר לטלטל דבר שאינו אוכל או כלי לא בגלל שהינו מוקצה, אלא מחמת גזירת הטלטול הכללית, גזירה שרק אוכלים וכלים הופקעו ממנה.

יש להעמיק את העולה משיטת רש"י לאור דבריו בשלהי פרק 'במה מדליקין' (לו, א ד"ה ר' יהודה):

הא ר' יהודה - שופר מיטלטל וחצוצרות אינן מיטלטלין, דמוקצה הוא, אבל שופר - תורת כלי עליו, כדאמרן לעיל.

רש"י מבאר את חילוקה של הגמ' בין שופר לחצוצרות: שופר מותר בטלטול "תורת כלי עליו", ואילו חצוצרות אסורות היות ו"מוקצה הוא". מדברי רש"י עולה ניגוד בין 'מוקצה' ל'תורת כלי', ומכאן שלשיטתו איסור טלטול מוקצה הוא משום שהקצאתו מבטלת ממנו 'תורת כלי'.

מכך מתבאר כי רש"י, כנאמן לשיטתו דלעיל, רואה את שורש האיסור בגזירה הגורפת על טלטול, גזירה שרק אוכלים או כלים מופקעים ממנה. אלא, שר' יהודה מרחיב את האיסור אף לדברי מוקצה; לשיטתו ההקצאה מבטלת מהם 'תורת כלי',

29. זאת מלבד אותם דברים חריגים בהם מודה ר' שמעון, כמוקצה מחמת חסרון כיס, גרוגרות וצימוקים וכדו'.

וכך הם שבים ונכללים בגזירת הטלטול³⁰. על הרחבה זו חולק ר' שמעון, והוא סובר שאיסור הטלטול קיים רק בדבר שבאופן מוחלט אינו אוכל או כלי.

”והכינו את אשר יביאו” כמקור לאיסור מוקצה

טענתנו, שלשיטת רש”י איסור הטלטול אינו מחמת ההקצאה אלא מחמת גזירה על טלטול כל דבר שאינו אוכל או כלי, נדרשת להתמודד עם סוגיית הגמ’ בפסחים (מז, ב-מח, א), בה מובא מקור לאיסור מוקצה מהכתוב ”והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו”.

הגמ’ מביאה את קושייתו של אביי על רבה הסובר שהשוחט אינו לוקה ’הואיל ומיקלעי ליה אורחים חזי ליה’:

איתיביה אביי: המבשל גיד הנשה בחלב ביום טוב ואוכלו, לוקה חמש: לוקה משום מבשל גיד ביום טוב, ולוקה משום אוכל גיד, ולוקה משום מבשל בשר בחלב, ולוקה משום אוכל בשר בחלב, ולוקה משום הבערה. ואי אמרינן הואיל – אהבערה לא ליחייב, הואיל דחזי ליה לצרכו.

רבה מתרין:

אלא: אפיק הבערה ועייל עצי מוקצה.

אביי תמה על תירוצו:

ומוקצה דאורייתא הוא?

30. בהררי קדם (ח”ג סי’ צא אות א) מובאים דברי הגרי”ד סולוביצ’יק, המוכיח טענה זו מדברי רש”י במקום אחר: ”במשנה קכב, ב’ כל הכלים ניטלין בשבת ודלתותיהם עמהם, וכ”ה ג’ רש”י כמבו’ בדבריו, וע’ תו’ ד”ה כל הכלים שכתבו דעיקר הגירסא היא כל הכלים הניטלין בשבת דלתותיהם עמהם, וז”ל, ’ול”ג כל הכלים ניטלין דטובא איכא דאין ניטלין כגון מסר הגדול ויתר של מחרישה דאפילו ר”ש מודה כדאיתא בשלהי מכילתין, וכגון חלתא בת תרי כורי דאסר רבה בשלהי במה מדליקין (דף לה.), וכן חצוצרות לר’ יהודה (לעיל לו.) ונר ישן (לעיל מד.), וצ”ע בישוב שי’ רש”י. ובביאור שיטת רש”י נראה, דס”ל דאין חלות דין מוקצה בכלים כלל, וכללא הוא דכל הכלים ניטלין בשבת, ואין לך כלי שיש עליו תורת מוקצה, והא דמוקצה מחמת חסרון כיס אסור בטלטול לר”ש, היינו משום דע”י זה דמיחד ליה מקום בטל מיניה חשיבות של כלי, דעיקר כלי היינו דבר המיטלטל, אבל כלי הקבוע במקומו לאו כלי הוא”.

דיוקו בדברי רש”י (קכב, ב ד”ה כל הכלים) תואם את דברינו להפליא, אך לפי זה הגדרתו ”דאין חלות דין מוקצה בכלים כלל” אינה מדויקת, שכן לפי רש”י האיסור כלל אינו טלטול מוקצה אלא ישנה גזירה כללית על טלטול ורק אוכלים וכלים מופקעים ממנה.

ורבה משיב:

אמר ליה: אין, דכתיב - והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו, ואזהרתה מהכא - מלא תעשה כל מלאכה.

בדברי רבה מבואר שאיסור מוקצה הוא מדאורייתא, ומקורו הוא מהכתוב: "והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו".

למסקנת הסוגיה מבואר שאב"י מוכיח שאיסור מוקצה אינו מדאורייתא, ורבה עצמו חוזר בו. עם זאת, גם אם תוקף האיסור אינו דאורייתא, יש ללמוד מסוגיה זו שאיסור מוקצה מבוסס - גם אם בדרך אסמכתא - על הכתוב "והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו", המלמד על איסורם של דברים שאינם מוכנים לשבת.

סוגיה זו הינה המקור לרמב"ן (מלחמות ביצה ב, א), הרואה את "והכינו" כסמך לדיני המוקצה. ואם-כן, שיטת רש"י הסובר שאיסור הטלטול כלל אינו מחמת ההקצאה צריכה עיון.

שיטת רש"י בעניין זה בוקעת ועולה מתוך פירושו לתחילת מס' ביצה.

הגמ' (ביצה ב, ב) מביאה את דברי רבה המבאר את טעמם של בית הלל (במשנה ביצה א, א) האוסרים ביצה שנולדה ביום טוב משום 'הכנה':

אלא אמר רבה: לעולם בתרנגולת העומדת לאכילה, וביום טוב שחל להיות אחר השבת עסקינן, ומשום הכנה, וקסבר רבה: כל ביצה דמתילדא האידנא - מאתמול גמרה לה. ורבה לטעמיה, דאמר רבה: מאי דכתיב - והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו - חול מכין לשבת, וחול מכין ליום טוב, ואין יום טוב מכין לשבת, ואין שבת מכינה ליום טוב.

רש"י (שם) מפרש:

ורבה - דאסר בהכנה שאינה בידיים ממש. לטעמיה דאמר רבה - בפסחים ויליף מהכא דמוקצה דאורייתא.

רש"י תולה את דברי רבה בטעם איסור ביצה שנולדה ביום טוב שאחר השבת בדבריו במסכת פסחים, ש"והכינו את אשר יביאו" מהווה מקור לאיסור מוקצה, כך שמוקצה אסור מן התורה. דברי רש"י צריכים עיון, שהרי מבואר במסקנת הסוגיה שרבה חזר בו וסבר שמוקצה אסור רק מדרבנן, ואם כן לא ניתן לבאר את שיטתו הקיימת למסקנה במסכת ביצה על פי דבריו שנדחו במסכת פסחים.

הנצי"ב ('העמק שאלה' שאלתא מזו אות א) **והאפיקי ים** (ח"ב סי' יז) מבארים כי לפי רש"י גם למסקנה איסור מוקצה הוא מדאורייתא, אך בהווא-אמינא רבה סבר שמ"כל מלאכה לא תעשו" ניתן ללמוד את איסור מוקצה, ולכן יש לאו בכל שימוש

במוקצה³¹, ולוקים על לאו זה. למסקנה רבה חוזר בו, וסובר שהאיסור שנלמד מ"והכינו את אשר יביאו" הוא רק על אכילת מוקצה, אך מוקצה אינו נלמד מ"כל מלאכה לא תעשו", ולכן בכל שימוש אחר, וודאי שבטלטול בעלמא, אין איסור תורה. ביאור זה מדויק להפליא בדברי רש"י. רש"י בפסחים (מז, ב ד"ה והכינו) כותב בביאור ההווא-אמינא:

והכינו - במזמן, שמזמן כל צורכו היום, ויאמר דבר זה לצורך היום, דמשום טורה מלאכת שבת לא צריך, דהכתיב את אשר תאפו אפו ואת אשר תבשלו בשלו וכיון דלאו מזמן הוא, והכתוב קראו הכנה - הויא לה מלאכה ועובר עליה משום לא תעשה כל מלאכה.

לפי ההווא-אמינא, הצורך בהכנה מבעוד יום הוא משום שההכנה הנעשית בשבת מוגדרת כמלאכה.

אולם, רש"י בביצה (שם, ד"ה והכינו) האומר את דבריו לפי המסקנה, כותב:

והכינו - והזמינו, כגון: מכאן אני אוכל למחר, דאי משום הכנה בידים, ולומר שיאפו ויבשלו מבעוד יום - בהדיא כתיב את אשר תאפו אפו, אלא הזמנה בפה קאמר, וכתיב ביום הששי וסתם ששי חול הוא, ואחשבה רחמנא לסעודת שבת שיזמיננה מבעוד יום ובחול.

מבואר בדברי רש"י שהצורך בהכנה מבעוד יום אינו משום שההכנה היא מלאכה, אלא זהו דין בסעודת שבת, שמשום חשיבותה יש להכינה מבעוד יום, ולכן אסור לאכול דבר שלא הוכן מלפני השבת.

נמצא, אם כן, כי הרמב"ן רואה בסוגיית הגמ' בפסחים סוגיית יסוד בהבנת מהותו של מוקצה על כל שלל איסוריו: טלטולו, שימוש בו ואכילתו. לעומתו, רש"י סבור כי הפסוק "והכינו את אשר יביאו" מלמד, למסקנה, רק על איסור אכילת מוקצה, ובהתאם לכך רש"י מבחין בין איסור זה - אותו הוא רואה כאיסור דאורייתא! - לבין שאר האיסורים, שימוש וטלטול, שהם אסורים מדרבנן בלבד.

לאור דברים אלו, ברורה ההבחנה הקיימת לפי רש"י בין איסור אכילת מוקצה לבין איסור טלטולו. איסור אכילת מוקצה הוא מדאורייתא, והוא מבוסס על דין "והכינו את אשר יביאו", כאשר טעמו הוא משום חשיבותה של סעודת שבת: "ואחשבה רחמנא לסעודת שבת שיזמיננה מבעוד יום ובחול". איסור טלטול מוקצה, לעומת זאת, הוא

31. הנצי"ב טוען שלפי ההווא-אמינא יש איסור תורה גם בטלטול מוקצה. אולם, מהאפיקי ים נראה שרק איסור השימוש הוא מדאורייתא, אך טלטול נאסר רק מדרבנן.

מדרבנן, מחמת הגזירה הכללית על טלטול כל דבר שאינו אוכל או כלי, כאשר דברי מוקצה איברו את הגדרתם כאוכל או ככלי, ולכן אף הם בכלל גזרה זו.

סיכום

מן המשניות עולים שני מושגים שונים: 'אינו מן המוכן' וגזירת טלטול. יש מן הראשונים שנקטו שאלו שני איסורים שונים: איסור מוקצה וגזירת טלטול, אך מסוגיית הגמ' בסוף המסכת נראה שהגמ' כופרת בהבחנה זו, ואכן רוב הראשונים סוברים שכל איסורי הטלטול מבוססים על עיקרון אחד.

השיטה המוכרת יותר בעניין זה היא שיטתו של הרמב"ן. הרמב"ן רואה את ההקצאה כיסוד האיסור, ובכך הוא מתבסס על הגמ' בפסחים המביאה כמקור לאיסור מוקצה את הפסוק "והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו" (מקור המהווה למסקנת הגמ' אסמכתא בלבד). לפי הרמב"ן, חכמים אסרו דבר שאינו מוכן בטלטול מחשש שעל ידי זה יבוא לידי עשיית איסורים בשבת, וזהו פשר דברי הגמ' שאיסור הטלטול הוא משום הוצאה. בהתאם לכך, הרמב"ן סובר ששאלת היתר הטלטול תלויה אך ורק בהגדרה האם דבר זה מוכן.

מבעד לפירושו של רש"י עולה שיטה שונה. לדידו, הכתוב "והכינו את אשר יביאו" אינו מהווה מקור לאיסור הטלטול אלא לאיסור אכילת מוקצה בלבד, כאשר ישנה הבחנה ברורה בין האיסורים: איסור אכילת מוקצה הוא מדאורייתא, ואילו איסור טלטול מוקצה הוא מדרבנן בלבד. שורש איסור הטלטול כלל אינו מחמת ההקצאה, אלא הוא חלק מגזירה כללית על טלטול כל דבר בשבת - 'אטו הוצאה' - גזירה שרק אוכלים וכלים הופקעו ממנה, משום ש'אין הציבור יכולים לעמוד' בכך. בהתאם לכך, שאלת היתר הטלטול ביסודה תלויה בשאלה האם דבר זה הינו אוכל או כלי.

מחלוקת זו בין רש"י לרמב"ן גוזרת הבנה שונה בשיטת ר' שמעון 'דלית ליה מוקצה'. לפי הרמב"ן, אף הוא מודה שקיים איסור מוקצה, אלא שהוא מצמצם את היקפו. לעומת זאת, לפי רש"י, הוא חולק באופן מוחלט על איסור זה. לדידו, איסור הטלטול קיים רק בדבר שבאופן אובייקטיבי אינו אוכל או כלי, ולא על אוכל או כלי שאינו מוכן. בכך ר' שמעון חולק על ר' יהודה, הסובר שהקצאה של אוכל או כלי מבטלת ממנו את שמו, כך שהוא בכלל גזירת הטלטול שרק אוכלים או כלים מופקעים ממנה.

בדברי ניסיתי לחשוף את שיטת רש"י ביחס לאיסור טלטול בשבת, כאשר להבנתי לשיטתו איסור הטלטול כלל אינו מחמת ההקצאה. דומני שהדברים אכן מבוססים ומשכנעים, אך ישנם מספר מקומות בדברי רש"י מהם משתמע לא כך.

רש"י (מו, א ד"ה א"ר רומנוס) כותב:

אמר ר' רומנוס לי התיר רבי לטלטל מחתה – של לבונה באפרה, קס"ד באפרה עם אפרה קאמר, שהאפר מוקצה ולא היו צריכין לו, ואשמעינן דאגב מחתה דאיכא תורת כלי עליה טלטלה עם אפרה.

רש"י מבאר שהאפר הוא מוקצה, ומטעם זה הוא אוסר בטלטול. לכאורה, לאור דברינו בשיטת רש"י, איסור טלטול אפר אינו מחמת הקצאתו אלא משום שאינו כלי או אוכל, אך ברש"י מבואר לא כך.

בנוסף, רש"י (ג, א ד"ה והוא שיהוד) כותב על טלטול עפר:

אבל נתנו באמצע ביתו למדרס רגלים הרי הוא בטל לגבי קרקעית הבית ומוקצה ואסור.

רש"י מבאר שהעפר הוא מוקצה³². אף כאן, לאור דברינו, היה מתבקש שהאיסור לא יהיה מחמת ההקצאה, אלא מעצם העובדה שאינו כלי או אוכל. כמו-כן, רש"י (קכח, ב ד"ה אין עוקרין) כותב ביחס לטלטול בהמה:

אין עוקרין – רגליה לגמרי מן הארץ, דמוקצה היא לטלטלה.

אף את איסור טלטול בהמה רש"י מנמק בכך שהיא מוקצה. אף לגבי זה, לאור דברינו, מתבקש היה שהאיסור לא יהיה מחמת ההקצאה, אלא מעצם העובדה שבהמה אינה כלי או אוכל.

אינני יודע ליישב לשונות אלו לפי שיטתו העקרונית של רש"י, והדבר טעון תלמוד.

32. רש"י חוזר על כך בפירושו להמשך הסוגיה (שם, ד"ה מאי לאו): "הא דתניא אסור לאו משום דגריר ליה אלא משום מוקצה קאסר ליה".